

Валентина РАШКОВСЬКА

У період скрутних і складних процесів національного розвитку, ломки традиційних усталених уявлень, перегляду духовних цінностей і пошуку ідеалів, адекватних нашому етносу, пов'язаному з християнством, закономірним стає звернення до вітчизняної духовної спадщини, кращих здобутків національного православного образотворчого мистецтва як унікальної складової скарбниці світової культури

Високий естетико-педагогічний потенціал національної архітектури культових споруд, іконопису, їх роль у становленні й розвитку духовної особистості людини не викликає сумнівів.

Відомо, що мистецтво — це система цінностей та знань про світ, про людину, її світоглядні орієнтири. Одним із найвизначніших духовних скарбів української нації є наш вітчизняний іконопис, започаткований ченцями-іконописцями Києво-Печерської Лаври Аліпієм та Григорієм (X—XI ст). Подальший розвиток національного іконопису засвідчив, що естетичні його принципи видозмінювалися впродовж віків, проте канонічний образ, який включає часову художню компоненту, був і залишається обов'язковим і незмінним для всіх шкіл.

Свого часу Є.М.Трубецької у “Двох світах давньоруського живопису” писав: “Ознайомлюючись з ним, ми відчуваємо те змішане почуття, в якому велика радість поєднується з глибоким душевним болем. Зрозуміти, що ми колись мали у давньоруському іконописі, - означає водночас відчути, що ми у ньому втратили. Думка про те, що цей безсмертний пам'ятник духовної величі належить до нашого далекого минулого, містить у собі щось нескінченно тривожне для сьогодення”.¹

Давньоруський іконопис за допомогою художніх методів поєднує минуле із сьогоденням, подаючи духовно-педагогічний аспект “читання” часу та “зв'язку часів” засобами живопису. Оволодіння таким “читанням” сприяє вихованню національною та християнською історією, що є надійним засобом духовного розвитку особистості людини, оскільки у мистецьких здобутках зберігаються перлини національної духовності, що містять неоціненні педагогічні цінності.

Український поет М. Т. Рильський підкреслював: “У народі не може зберігатися те мистецтво, яке не являє цінності. Народ — це те саме, що золотошукач, він вбирає, зберігає і несе, шліфуючи на протязі багатьох десятиріч, тільки найцінніше, найгеніальніше”.⁵

Повернення до духовних цінностей допомагає розв'язати одну з головних проблем людства — виховання морального осмислення історії, актуального в духовному розвитку особистості нашого сьогодення. Достатньо згадати відомий приклад неповаги до батька, який наводиться в біблійній історії про Хама, сина Ноя. Хам, побачивши наготу сонного

батька, не лише не прикрив її, а розповів братам, насміхаючись з нього. Відтоді з його ім'ям пов'язане слово “хамство”.

Цей біблійний мотив зустрічаємо в живописі, він перегукується з віршем Л.Костенко, написаним за мотивами 16-го псалма.

Єдиний Боже!

Все обсіли хами.

Веди мене шляхетними
шляхами.

І не віддай цим людям на поталу, — вони
вже іншу віру напители.

Одплач в мені,
одплач і одболи — Вони ж моїми друзями були!²

Л. Костенко звертається з проханням: “Веди мене шляхетними шляхами”, минаючи псевдодрузів (“вони ж моїми друзями були”).

У храмовій архітектурі чотиричасність давньоруських церков означає їх зверненість на всі сторони світу. Історія стає “священною”, вона сприймається не як минуле, а як те, що стоїть попереду причиново-наслідкових рядів (про минулі роки на Русі говорили: “в передних летах”, “передние князи”).

Ще більшою мірою така закономірність окреслюється у давньоруському іконописі. Серед естетичних характеристик іконопису (композиційна, колористична, психологічна тощо) особливе місце посідає художнє зображення образу часу. В образотворчому мистецтві час є однією з найважчих проблем у композиційному вирішенні, адже живопис є нерухомим, він належить до просторового мистецтва, а час пов'язаний з динамікою, рухом.

Іконопис має свою специфіку в зображенні видів часу. Тому доцільно згадати загальні основи сприйняття категорії часу в християнстві, що відбилися на специфіці його художнього зображення у православному образотворчому мистецтві.

По-перше, час сприймається не безконечним, а створеним, він виникає разом із світом (невидимим і видимим), і разом із світом він прийде до свого завершення. Як свідчить книга “Одкровення”, після Страшного Суду “часу вже не буде” (Од. 10, 6).

По-друге, час неабсолютний (абсолютна лише вічність). Для Бога, який перебуває у надвічності, часу немає.

По-третє, час неоднорідний.

Православний іконопис художніми засобами окреслює чотири види часу: космічний, циклічний, історичний, іконічний. Ці види часу мають свої графічні аналогії. Перші два види (космічний та циклічний) втілюються у православному живописі за допомогою символіки кола. Так, концентричними колами на давніх іконах завжди оточений Спаситель (“Різдво Христове”, “Преображення Господнє”, “Воскресіння”, “Вознесіння”), Архангел Михайло пишеться на іконах зі сферою в руках, в якій зображений Христос, композиція ікони “Трійця” вписана в коло та Богородичні ікони (“Неопалима Купина”, “Введення в храм з житієм” та ін.). У житійних іконах за годинниковою стрілкою зображують по колу основні події, що стосуються духовного розвитку святого, який пишеться на іконі. Коло як символ вічності зображується у вигляді німбів на головах святих, на відміну від католицьких німбів, що мають овальну форму.

Історичний вид часу символічно подається горизонталлю, що має свій початок та кінець у

вічності (наприклад, зображення евангельських подій), а іконічний — вертикаллю, яка починається у душі людини і спрямована до духовних висот.³ У символічному поєднанні історичного та іконічного часів чітко простежується шлях розвитку духовності.

Існує горизонтальний розвиток особистості — розвиток здібностей, розуму, смаків, емоційних проявів характеру тощо, його вчить історія. Він є дуже потрібним, проте все ж підпорядкованим духовному розвитку особистості.

Вертикальний внутрішній розвиток ґрунтується на істинній духовності. Тому особистості, які досягли духовності, мають на іконах лише вертикальну, нерухому позицію, в якій немає динаміки. Наприклад, постаті Іллі Пророка та Мойсея на іконі “Преображення Господнє”. Динаміка в цій іконі притаманна зображенням тих особистостей, які ще не досягли справжньої духовності. Так, на цій іконі, це — зображення трьох апостолів, які попадали долілиць від таворського світла, не витримавши його духовної сили і чистоти. Серед наведених художніх зображень образу часу в християнському мистецтві іконічний вид часу містить найбільш високий педагогічний потенціал. Різні автори називають його по-різному: філософи визначають як “екзистенційний час”, а богослови як “літургійний”. Ми назвемо його “іконічним”, який втілює таємницю часу і вічності та їх співвіднесеність у реаліях культури. Існування цього виду часу з точки зору основ православного світосприйняття неможливе і немислиме окремо від поняття вічності, адже іконічний час є її породженням.³

Іконічний час — це двоєдина часовічність, це час, що не змішується з вічністю, проте він невіддільний від неї. Іконічний час — це не теоретична богословська категорія, а духовна реальність, яка відкривається людині через особистий духовний досвід та діалогічне спілкування з іконописом. За таких умов особистість може збагнути іконічний час. Як писав А.А. Фет, “...прямо гляжу я из времени в вечность”.

Іконічний час за своєю природою є оборотним, він може відтворити у сьогоденні будь-яку подію, що мала місце в минулому, цей час стає онтологічним, “парменідовим часом”. У споглядача з’являється можливість брати участь у подіях Священної історії (християнські свята, біблійні події тощо). Всі художньо-композиційні прийоми іконопису сприяють цьому художньому діалогу (зворотна перспектива, колористика, світлоносність та ін.).

За допомогою іконічного часу православне мистецтво символічно вирішує проблему взаємозв’язку “простору і часу”. Розуміння простору і часу в мистецтві іконопису нерозривно пов’язане із системою світосприймання в православній культурі. За християнською традицією, мистецтво — це особливий світ, що відображає специфічний художній простір. Він є позачасовим і позапросторовим. Майстри живопису досягають цього ефекту шляхом об’єднання в одній цілісній композиції різних просторових, різночасових і одночасних подій.

Характерним композиційним прийомом такого вирішення є зображення всіх подій відразу. Наприклад, на іконі “Успіння Божої Матері” одночасно зображені апостоли та ангели, які спускаються до смертного ложа Богородиці, й ті ж апостоли вже стоять навколо ложа. Наведена символіка свідчить, що події Священної історії залишаються актуальними й нині, вони є позапросторовими та позачасовими рамками. Наведений аспект містить як пізнавальний, так і виховний потенціал, оскільки наближує споглядача до священних подій.

Такий аспект “читання” сприяє розвитку духовного і морального розуміння історії, що дає змогу знайти відповіді на питання сьогодення і майбутнього. Наведене осмислення мистецтва містить виховні можливості. Біблійна історія стає джерелом духовного

виховання особистості людини. Історія взагалі є вихователькою розуму та серця, вчителькою мудрості. Біблійна історія особливо, оскільки містить центральні пункти духовного життя людства. Вона свідчить, що в історії народів немає випадковостей, що всі соціальні негаразди пов'язані з моральністю і духовністю людей. Тому так важливо кожному замислитися над духовно-моральною чистотою свого внутрішнього світу, який тісно пов'язаний із зовнішнім оточенням.

Наведене розуміння сприяє вихованню соборної свідомості особистості. Є.М. Трубецької, який розробив теорію "соборності свідомості", писав, що соборний розум народу поєднує минуле та майбутнє, допомагаючи здійсненню справжнього синтезу релігії і культури.¹ Варто підкреслити, що слово соборність є похідним від грецького слова, яке означає вселенськість, тобто та властивість свідомості, яка поєднує національні і загальнолюдські цінності, дозволяє долучитися до справжньої культури — культури з духовним виміром. Цей заповіт залишений нам християнською традицією, яку важливо сьогодні зберегти і примножити. Соборність актуальна в наш час для укріплення духовного імунітету проти руйнівних соціальних теорій і псевдоцінностей.

1. Антологія. Філософія русского искусства. — М.: Прогресс, 1993. — 400с.
2. Костенко Л. Вибране. — К.: Український письменник, 1999. — 157 с.
3. Лепакін В. Ікона та іконічність. — Львів: Свічадо, 2001. — 288 с.
5. Рильський М.Т. Твори: В 3-х т. — К.: Художня література, 1955. — Т.1. — 321 с.

В. Рашковська. Педагогічний потенціал зображення часу в православному іконописі// Слово №2 (23) (2005) 15-17